Рабство — річ ганебна, але рабська психологія в свободі — гідна зневаги.

Ф. Шіллер

Нация — зто исторически сложившаяся устойчивая общность языка, территории, зкономической жизни, психологического склада, проявляющегося в общности культуры.

И. Сталин

На башті б'є годинник. На сході вже стоїть світла полоска світанку, і от загуде сонце. Таємна птиця відродження розплющила очі і розправляє свої могутні крила. Але ми ще стоїмо на чатах і прислухаємось. На колінах нам лежать квітневі числа "Комуніста" з 18 до 29, і тоді "мимохіть виринають в пам'яті ці гіркі й їдкі слова" великого поета, що їх ми поставили в своєму першому motto, і зрозуміло: ми читаємо публіцистичні етюди славетних і бездоганних марксистів — Володимира Юринця із Держвидаву і Андрія Хвилі із Агітпропу. Нам страшенно не хочеться полемізувати з ними, бо знаємо, яка це невдачна праця: хіба докажеш, що не кожний Герострат — Герострат і не кожному крикунові судилося прославитись в Ефесі? Але ми також знаємо, що за спиною наших марксистів (хоч вони цього, можливо, і не хочуть) стоять певні кола радянського суспільства, і тому знову тягнемось до атраменту. Словом, нумо розвивати свої попередні думки.

Проте, з другого боку, було б несправедливим відмовити як Юринцеві, так і навіть Хвилі в деяких і плюсах. Погоджуючись з нами, що могутній вчора та скомпрометований нами сьогодні славнозвісний масовізм є шкідливе явище, вони тим самим

відкривають нову сторінку в літературній дискусії. В своїй останній статті, підводячи підсумки нашої першої перемоги і намічаючи теми для дальшого обговорення, ми самі до цього й закликали. Плужанський анальфабетизм давно вже сидить нам в печінках, і тому всяку спробу відмежуватися від нього ми щиро і від душі вітаємо.

Шкода тільки, що наші друзі кар'єром влетіли "в другий екстрем". В той час, коли тов. Пилипенко і Ко просвітянствували, мов справжні автокефальні християни, Юринець і Хвиля почали свій тріумфальний похід під грім екстравагантної фанфаронади гаданого переможця, і в супроводі хоч і порожньої, але зате галасливої фразеології, кожний з них, уявивши себе по меншій мірі Наполеоном, раптом прийняв позу (звичайно, зовсім не по заслузі) претензійної, начебто об'єктивної третьої особи і зі свого агітпропо — держвидавівського "висока" потріпує по плечу Вільну Академію, мовляв: "Ну что, брат Пушкин?" — "Да так, брат, — отвечает, бывало. — Так как-то все..." — "Большой оригинал".

З того ж самого "висока" наші наполеони показують і свою сміливість: мовляв, зачепи тільки — одразу пожаліюсь папі-агітпропу. Ми, партійці, свого папу теж поважаємо, але дозвольте зазначити, що й вище наведені плюси захмарено невеличкими, але красномовними мінусами.

А втім, дамо слово нашим другим друзям. Хай вони допоможуть нам поговорити з нашою мамою, що ім'я її — компартія. І будемо ми говорити так, начебто культурний рівень нашої авдиторії не нижчий за шановну ерудицію т. Юринця.

І до чого ж не везе тій "психологічній Європі". Скільки вже місяців ляскають по ній перами, а вона все жива і все вище

д'горі підводить свою прекрасну голову. І коли Юринець почав "відкривати наші "помилки" і "так безпощадно, як це робили класики російської критики", ми одразу зацікавилися: чи не про неї, бува, йде справа? І виявилось: дійсно так. Саме на "психологічній Європі" і дають нам чергову генеральну баталію. От тоді-то ми й зареготали. І так дзвінко зареготали, як можуть реготати тільки запальні юнаки з часів великого Відродження.

Словом, "загадка". В держвидавівському запалі шановний марксист заявляють, що ми "не відрізняємо світла від тіні", що лти в Європі "не бачимо класової структури, внутрішніх протиріч, антагонізмів" і т. д., що для нас існують тільки "великі діячі", до якого класу вони б не належали". На доказ приведено величезну цитату з нашої останньої книжки памфлетів.

Але скільки треба мати зарозумілості, щоб викидати такі-от безвідповідальні словеса. От вам найсильніший удар по наших засадах. "Чи може" (пише Юринець) серйозний письменник порівнювати без застережень Лютера — виразника слабої, кволої, нездібної ще до історичної творчості німецької буржуазії, Лютера, що віддав селянство на поталу поміщику, — порівнювати з енергійною, сміливою й цільною в своїх класових стремліннях постаттю Бебеля?

Ну, як не повірити Юринцеві і не розвінчати нашу серйозність? Аргументи воістину убійчі, а поезії — океан великий.

Але відповідаємо: звичайно, "не може". Наш професор не помиляється. Тільки не може... зовсім не в тому сенсі, що його мав на увазі. Великого реформатора Лютера і справді не можна "без застережень" порівнювати з рядовим робітником

німецького революційного руху, як Монблан зі шведськими курганами. Але хіба ви мали це на увазі?

Отже, справа не в тому, що ми образили цим порівнянням постать Бебеля, а справа в тому, що ми тенденційно підійшли, і коли вже торгуватись, то образили пам'ять Лютера. Проте (це вже в бік "архіправих"), оскільки ми виводили тип, а не портрет, то й тут страшного нічого нема. Бебель і справді хоч і зіграв в історії людськості невеличку рядову роль, але й він належав до того ж самого позитивного типу, що його символізує великий піп.

Та справа ж зовсім не в цьому. Юринець твердить навпаки: Лютер, мовляв, не гідний енергійного соціал-демократа. Для нього ця велетенська фігура — все-таки піп. 1 він ніяк не хоче відрізняти його від якогось попа Іпата з задрипанок. Для нього Лютер все-таки — "камунія".

Отже, до логіки... а перш за все протиріччя: з одного боку, великий реформатор — представник кволої буржуазії, з другого — він, кволий (бо ж без міцного соціального грунту), десь дістає силу "віддати селянство на поталу поміщику". Одразу неув'язка, а неув'язка саме тому, що наш марксист зробив дві історичні помилки. По-перше: з ім'ям Лютера зв'язано не кволу німецьку буржуазію, а саме активну, яка зуміла кволому гуманізму надати політичний і громадський характер, яка в боротьбу з папством внесла, як відомо, характер народної справи, яка гуманізм не повела по річищу тодішньої італійської теології, а насичила його елементами національного руху проти Риму. Це саме та буржуазія, шановний професоре, висунула зі своїх рядів таких людей, як Гуттен і Еразм. По— друге: ставлячи наголос на лютерівське рабопродавство (мовляв, "віддавав селянство на поталу поміщику"), можна уявити собі приблизно таку картину. В якомусь XV віці селянство було вільне, і тільки з приходом

цього капосного попа воно попало в кріпацтво. А чи не було трохи навпаки? Епоха реформації, як відомо й школяреві з повітового міста, ніколи б не набрала такого широкого розмаху, коли б вона не йшла під гаслом боротьби з найбільшим тоді поміщиком — Римом. Отже, "чи може серйозний письменник", за якого, до речі, вважає себе Юринець, робити такі скандальні ляпсуси?

Але припустім, що наш марксист добре знає історію і вищеприведені недогляди відносяться до фантазії коректора. Тоді все-таки дозвольте знов висловити своє безмежне здивування: невже таки (таки) в пантеоні не найшлося місця великому реформаторові навіть поруч з рядовим соціал-демократом? Колись Мерінг казав, що римські попи зробили з Лютера диявольську машкару. Тепер цю ж машкару надягає на нього марксист Юринець.

Що таке епоха реформації? (Боже мій, знову підготовча група.) Це перш за все, як говорить та ж таки елементарна політграмота, — перший удар по католицизму. Це — боротьба молодої буржуазії за своє соціальне оформлення. Тоді сходив на історичну арену сильний молодий клас, і він, цей клас, навіть кволі гасла Відродження, як-от епікурейські ідеали, зумів рішуче відкинути. Епоха реформації, помічаючи себе боротьбою з католицизмом, тим самим підкреслила і виявила прагнення європейських держав емансипуватись від влади Риму. Іншими словами — тоді почався й розгорнувся процес утворення національних держав — первинна диференціація в суспільстві. Невже ж наш професор забув це? А коли не забув, то чому ж він так характеризує нам Лютера — головного натхненця цього безпримірного руху в історії? Чи не була епоха реформації одним із тих величезних факторів, що привели нас до епохи комуністичних революцій? Звичайно, Лютер не Господь-Бог, він тільки вільний виразник настроїв свого часу і свого суспільства. Але Лютер, по-перше, геніальна людина, по-

друге (в плані ретроспекції) — великий революціонер і попередник наших комуністичних методів. Поставивши Бебеля поруч з ним, ми тим самим (коли вже пішло на благбазівські переговори) зробили велику честь не останньому, а саме першому. Треба бути діалектиком і знати, що коли Юринцева схоластика не находе місця в сьогоднішньому житті, то це зовсім не значить, що середньовіччя, яке, як відомо, було конкретніш містики, не відіграло в свій час прогресивної ролі. Перед нами зараз лежать народницькі памфлети Вольтера, але чи пам'ятає наш друг, як висловлювався колись і десь — забули — про народ цей "просвітитель"? Народ, казав він, це — бидло, що потребує ярма, погонщика і паші. Словом, справжня контрреволюція. Але й "освічений абсолютизм" був не кращий. А все-таки сказати, що ця епоха була реакційною і що Вольтера не можна порівняти з Бебелем, — значить взагалі нічого не розуміти. Монтеск'є, як відомо, був фундатором монархічного конституційного вчення, але це зовсім не значить, що він належав до чорної сотні.

Троцький в своїй книзі "Куда идет Англия?" порівнював Леніна з Кромвелем. Але "чи відомо" Юринцеві, що Кромвель в свій час боровся з комуністичними сектами? Той же Троцький в тій же книзі порівнює Леніна ще й з Робесп'єром. Але послухайте, що він говорить далі: "Англійська соціальна криза XVII століття сполучає в собі риси німецької реформації XVI століття з рисами французької революції XVIII століття". В самому Кромвелі Лютер подає руку Робесп'єру! Іншими словами, родословна приблизно така: Лютер — Кромвель — Робесп'єр і... (о жах!) Ленін.

"Єсть глибока неусвідомлена інтуїція в поклику" т. Юринця. Але будьте покійні, шановний професоре: ми прекрасно розуміємо, де кінчається більшовизм і починається фашизм. Погано тільки, що от ви не знаєте, як прищепити героїчну конструктивну психіку Європи до нашої "малоросєйщини". Бо й

справді: проспівавши дифірамби "завзяттю (буржуазних) конкістадорів", "мужеському невдоволенню" молодого третього стану, "ясній мудрості Галілеїв і Декартів", наш друг несподівано так говорить: "Але вся ця конструктивна культура була тільки методою озброєння європейської психіки для грабежу і визиску".

З таким додатком, звичайно, далеко не поїдеш і вже напевно не прищепиш "малоросєищині" вищезгаданої психіки. Справа в тому, що Юринець несподівано впадає в пилипенківську вульгарщину. До конструктивної культури він, замість марксистського об'єктивного методу, прикладає суб'єктивно-народницький. Конструктивна психіка, оскільки її використовував капіталізм, на його погляд, гідна "тільки (тільки) для грабежу й визиску". Для нього мужеський англійський XVIII вік тільки (тільки) вампір, який п'є "кров індусів". І він не хоче бачити в тому ж віці і в тій же Англії формування революційної ідеології через цю ж саму конструктивну психіку, коли на місце придворних кар'єристів прийшли друкарі Річардсони. Чи не вони були натхненцями тих самих гірняків, що сьогодні, зі слів Комінтерну, починають нову еру? Наш професор навіть заплямував д-ра Фауста і тільки за те, що той покинув Гретхен і взявся "за діло капіталістичного піонера"... Ні, кричать Юринець, "ця психологічна Європа не може бути нашим прообразом. Ми всіма силами будемо старатися, щоб вона не існувала. Історичну конструкцію будуть у нас проводити нові суспільні шари". Цілком справедливо, дорогий друже: нові шари. Але ми сумніваємось, щоб вони "провели" "історичну конструкцію", коли ви будете "усіма силами старатися". Невже ви не розумієте, що д-р Фауст, який покидає Гретхен на зорі капіталістичного будівництва, є індивідуальний людський тип, є той європейський метод, що його мусимо всі наслідувати? Чи не прийшов час покинути сахарин красивих слів про "неперервну працю працюючих" і не мазати ним губи нашої молоді? Співаєте ви прекрасно, але

справа ж не в тому, щоб залитись соловейком, а в тому, щоб провести через диктатуру пролетаріату працюючих до царства свободи, до економічного розкріплення. Тут сахарин зовсім ні при чому. Тут "дайош" залізну логіку. Звичайно, легше всього демагогнути і найти в нашому заклику якийсь "легальний марксизм" молодої буржуазії. Але подумайте, професоре (і іже з вами), куди ви забрели? Це ж безвихідне болото народництва, що сьогодні й є головною базою для столипінських "отрубів". Ми вірили, що хоч наші книжники зуміють приховати десь живий марксизм, але й цю віру розбито на трісочки. У вас єсть всі дані для того, щоб стояти десь в авангарді, вашу тоску за героїчною конструктивною психікою ми відчуваємо, але будьте послідовними і логічними до кінця і не давайте приводу т. Пилипенкові, цьому всеукраїнському oleum ricini[1] глузувати над вашими промахами. Ми не будемо доказувати десятками цитат з Леніна, як це робить плужанська канцелярія, що не можна "рвати в мистецтві" з "усією буржуазною культурою". Цей ляпсус очевидний. Ми тільки хочемо підкреслити, до якого абсурду може привести неясність позиції навіть досить-таки начитану людину. Проста ленінська лінія тому стала незрозумілою Юринцеві, що він не продумав до кінця нашої "психологічної Європи".

Слабеньким місцем наших марксистських книжників — це є діалектика. Це — "так і ні". Порівнювати Леніна з Петром Великим і можна, й не можна. Так, як порівнює Сорель і Горький, — не можна, Юринець не помиляється, бо це порівняння стоїть в плані тих вузеньких національних масштабів, що їх мали на увазі автори порівняння. Але порівнювати так, як це робимо ми, — можна. Бо для нас і Ленін, і Петро Великий — один і той же прогресивний людський тип. Предпосилка до нього — це свободна воля, яка зворотно впливає на економіку. Ленін і Петро Великий — цілком справедливо — є представники і виразники різних класів, але

хіба "декабристи" і компартія теж цілком ідентичні соціальні фактори? Чому ми не боїмося рівняти себе з поміщиком Рилєєвим і жахаємось порівняння з Петром, без якого не було б Рилєєва, й саме як революційного фактора.

Це страшенна неув'язка в антимарксистській теорії — "перериву тяглості" — не дає можливості Юринцеві побачити революційні й здорові елементи і в творчості наших неокласиків. І тому, коли він приходить в стан афекту й вигукує: "Доволі вже нам Європи. Доволі європеїзації України", — нам нічого іншого не залишається, як спитати нашого ж таки професора: "А вам це хто сказав? Відкіля це видно, що доволі Європи, коли ви її й досі не розумієте?"

Отже, "не продумав" тов. Юринець "до кінця своїх гадок", є в них колосальна незв'язаність, кінці там не сходяться з кінцями. Колись навіть різні світогляди, як-от деїзм і матеріалізм, били по католицизму. Де ж той науковий марксизм на Україні, що нарешті не буде плентатись позаду більшовицької практики? Коли в глибокій древності Абеляра проголосили єретиком за його бажання повести в царство небесне кращих поганських філософів, то невже та ж сама участь чекає всіх тих, хто в XX столітті, на світанку комуністичних революцій, підніме меч проти "малоросєйщини"?

Таким чином, ми підійшли до "московських задрипанок": з приводу цієї, як сказали б росіяни, "щепетильной" справи Юринець не ризикнув багато говорити. Він тільки разшаркався перед Москвою, як якийсь російський князь перед ханом Золотої Орди або як зразковий член "малоросійської колегії1" перед самодержавцем всеросійським, і запевнив її, Москву, що "рвати з нею він не буде", бо вона, Москва, назавжди останеться його "серцем". Словом, "благонадежности", як сказав би той же росіянин, на п'ять з плюсом.

Таке от обожнення Вітчизни Івана Калити страшенно характерне для тієї частини москвофільствуючої галицької інтелігенції, яка підсвідоме ототожнює Леніна з Миколою II. її не обвіяно духом м'ятежа й свободолюбія, що ним завжди горіла Наддніпрянщина.

Другий наш наполеон — Андрій Хвиля — знає, де раки зимують, і він береться тільки, так би мовити, обережненько пояснювати цілком ясного Юринця. Для цього наш другий приятель закликав до себе порожній псевдоінтернаціоналізм і використав його, що називається, до "отказу".

Але дозвольте одрекомендувати і цього наполеона. Колись Троцький приблизно так говорив про Вардіна: "У него тьма претензий, но знаний убийственно мало". Те ж саме й з Хвилею: гонору — Чорне море, наче шаровари Гаркун-Задунайського, а ерудиції — як кіт наплакав: на жаль, набралось тільки на одну компілятивну брошурку й то для дітей середнього віку. А втім, це — загостра характеристика, і це, безперечно, результат нашої роздратованості; як же, фамільярничав з "Пушкіним".

Але все-таки повірте нам, шановний камраде, що з таким багажем, з яким ви виступили, люди далеко не їдуть. Навіть ваші прихильники стурбовані й рішуче заявляють: "пропав". Мовляв, з Вільною Академією, та ще й з такою підготовкою, важко боротись. Проте не хвилюйтесь, тов. Андрію, нічого страшного нема. Обміняємось тільки візитними карточками, а на слідуючий раз ви будете трохи обережніш. І потім, ви зовсім даремно ображаєтесь і кажете, що ми хочем на вас "начхать". І в думках не було — їй— богу. Для вас двері Вільної Академії завжди одчинено.

От тільки погано, що ви не вмієте полемізувати. Коли ми вас назвали просвітянином, то вже мусите назвати нас якось

інакше. А то виходить подитячи: "А твій батько теж був кривий". Несерйозно і не личить до вашої поважної посади. Коли ми вас назвали просвітянином, то ви мусите подумати й сказати: "Так, я — просвітянин, але в цьому я не повинний, бо мене держали в темноті триста років. Отже, я, Андрій Хвиля, піду, мабуть, в інститут марксизму — і відтіля пришлю для "Червоного шляху" статтю про Драгоманова, і тоді вже президент Вільної Академії — Михайло Яловий — не подумає, що я знаю цього вченого тільки по назвах. От, наприклад, "Чудернацькі думки", "Листи на Наддніпрянщину" і другі".

Але для чого вся ця передмова? А для того, шановний камраде, що не треба гарячитись, а треба бути спокійним, бо в полеміці — це перше діло. Особливо треба бути спокійним, коли ви дістали честь полемізувати з такою поважною інституцією, як Вільна Академія. Несерйозно, друже. Несерйозно.

Отже, наш розділ в "Апологетах писаризму" про "московські задрипанки" викликав цілу бурю протестів. Заметушилась Малоросія, вдарила в порожні гармати хохландія, Петлюрівщина, "австрійська інтрига" і т. д., тощо, і от на сцену вилазить порожній псевдоінтернаціоналізм, що в ньому марксизм і не ночував ніколи. Звичайно, володіти справжнім інтернаціоналізмом — нелегка справа. Звичайно, не кожен зуміє взяти національну проблему у всій її складній модифікації й модуляції. Але навіщо ж тоді вискакувати з порожніми та ще й претензійними статтями та ще й в центральному органі партії?

Отже, будемо говорити серйозно й не "по-хлоп'ячому". Хвиля ображається, що ми назвали Україну самостійною державою. От тобі й раз. А хіба вона не самостійна? Перехрестіться, камраде, та подивіться в нашу конституцію. Розгорніть параграф перший і уважно перечитайте. Чи, може,

ви гадаєте, що нашу конституцію складали "хлоп'ята"? Чи, може, ви, як Юринець, голосуєте й галасуєте за Малоросію? Чого ви повертаєтесь і так жалкенько по-рабськи усміхаєтесь до російського міщанина? Все одно п'ять з плюсом не поставить. Нічого вам "протестувати" й проти росіян, які теж мають свою конституцію й теж самостійні. Скажіть, будь ласка, який тризубівський великодержавник вже намагається і Московію українізувати?

Отже, ми є справді-таки незалежна держава, що входить своїм республіканським організмом в Радянський Союз. І самостійна Україна не тому, що цього хочемо ми, комуністи, а тому, що цього вимагає залізна й непоборна воля історичних законів, тому, що тільки таким чином ми прискоримо класову диференціацію на Україні. Коли якась нація (про це вже давно й не раз писалось) виявляє свою волю на протязі віків до виявлення свого організму як державної одиниці, тоді всякі спроби так чи інакше затримати цей природний процес, з одного боку, затримують оформлення класових сил, а з другого — вносять елемент хаосу вже в світовий загальноісторичний процес. "Замазувати" самостійність порожнім псевдомарксизмом значить не розуміти, що Україна доти буде плацдармом для контрреволюції, доки не перейде того природного стану, який Західна Європа пройшла в часи оформлення національних держав. Наше завдання полягає не в тому, щоб дурити чи то нервувати молоде українське суспільство, диференційоване від своїх петлюрівських бурбонів, а в тому, щоб ясністю своєї позиції остаточно атрофувати в ньому почуття зоологічного націоналізму і — головне — розгорнути дальшу диференціацію. Не треба забувати (ще раз кажемо), що ми живемо в надзвичайно складній обстановці, коли поруч соціалістичного будівництва виростають елементи капіталізму, а з останнім і молода буржуазія. Наші надбудови не встигають розвиватися пропорціонально надбудовам третього стану. Молодь, що

виходить з вузів, легко піддається пропаганді по темних закутках. Чи є Україна колонія, чи ні, — такі розмови ми вже давно чуємо. В наших умовах — це загрозливе питання. Соціальні процеси, що їх викликано непом, логічно ведуть до конфлікту двох культур. Українське суспільство, зміцнівши, не помириться зі своїм, фактично, коли не de jure[1], декретованим гегемоном — російським конкурентом.

Отже, тут з порожніми фразами далеко не поїдеш. Наше завдання попередити цей конфлікт. Іншими словами: ми мусимо негайно стати на боці активного молодого українського суспільства, що репрезентує не тільки селянина, але вже й робітника, і тим назавжди покінчити з контрреволюційною (по суті) думкою будувати на Укра'їні російську культуру. Бо всі ці розмови про рівноправність мов є не що інше, як приховане наше бажання культивувати те, що вже не воскресне. Іншими словами, ми самі собі ставимо перешкоди в нашому соціалістичному будівництві. Від цього треба якомога швидше відмовитись. Цим ми прискоримо серед українського суспільства цілковито ідеологічний відлив на наш бік. Тільки таку постановку питання ми можемо назвати серйозною.

Ergo, покиньте, Хвиля, "любити" сахарином своїх уст "робітничо —селянську Україну", покиньте "прагнути" підняти її на вищий "культурний рівень" і т. д., тощо Нікому від вашої любові не холодно й не душно. Ви зумієте взяти на облік співвідношення всіх реальних сил і зробити правильний прогноз на майбутнє. "По воле волн" пливете ви сьогодні зі своєю популярною брошуркою. Але ми вам пропонуємо поставитись активно до процесу, інакше ми будемо з вами сидіти на тій гілляці, що її вже трохи підрізано. Радянська влада зробила для України стільки, скільки їй не зробив би жодний уряд на світі. Приблизно такими от фразами ви "щеголяете" на дев'ятому році революції. Але це й без вас всі

давно знають. Справа в тому, що викликані революцією сили можуть врешті стати ворожою стихією. А щоб попередити це, ми й пропонуємо не тільки вивчити деталі цього руху, але й трохи напружитись і відчувати вчасно ті гасла, що вже носяться в даній конкретній суспільній атмосфері. Жодне з гасел не страшне для нас, коли воно в наших руках, але бережіться, коли воно попаде в чужі руки.

Тут ми підійшли до одного з таких от конкретних, а для панікерів і міщан — контрреволюційних лозунгів.

Хвиля запевняє компартію, що ми нібито поставили так питання: "разом чи не разом іти з пролетарською Росією". Тут же він дає свою "галасливу" й "крикливу відповідь": "разом". Ми вітаємо свого веселого камрада, що він, будучи комуністом, мав мужність так рішуче відповісти. Але хіба перед нами стоїть така проблема? Хіба ми так ставимо питання? За рішучим і догадливим Хвилею, ми вже давно послали екстрену ноту і закликаємо до розриву з РСФРР. Ну що ж, хай буде й так, коли комусь того хочеться.

Але наш "галасливий" наполеон не вгомоняється. "Ви будете, — рече він, — бити себе в груди і кричати, що є багацько дурнів, шовіністів і йолопів в Ленінграді й в Москві". Але я, Хвиля, читаю вам таку от мораль: "Дурнів зі старого часу нам залишилось багато, ви, мовляв, не звертайте на них уваги", працюйте, і все.

Що "йолопів і шовіністів" в Ленінграді і Москві багато — в цьому ми не сумніваємось. Але при чому тут Хвиля? Навіщо входити в роль "вченого хохла" і, прийнявши позу Людовіка XIV, кричати на всю Україну: "не бойсь, малороссы, побей меня Бог, не видам". Коли цей наш маленький Андрій зробився великим чоловіком і почав грати таку велику роль — всеукраїнського партійно-хохлацького папашу? (А чи не рано

"пташечка запела"?) Отже, дорогий камраде, злазьте скоріш зі свого стула класного наставника якоїсь задрипанської прогімназії і покиньте цей нравоучительний тон, бо, по-перше, він вам ніяк не личить, а по-друге, раніш, ніж говорити ним, треба його заслужити. Ніхто, звичайно, крім нашого "галасливого й крикливого" ученого хохла, не бив і, головне, не буде бити себе в груди, і ніхто, крім його ж, не надає великого значення шовіністам "із Ленінграда". Навіть на московського Демосфена — Ларіна ми дивимось крізь пальці і гадаємо, що справа зовсім не в його філіпіках.

Справа лежить глибше. Наголос ми зробили не на "московських задрипанках", як декому хочеться, а на тих причинах, що виносять на поверхню життя новий лозунг. Справа в тому, що українське національне відродження логічно підійшло до другого свого етапу. В молодому національному суспільстві, з одного боку, пройшов певний процес класової диференціації, а з другого: — ми спостерігаємо метушню і біганину. Остання ж з'ясовується тіснотою рямців культурного розвитку. Молоді сили не бачать ще в цих рямцях дальших перспектив і не можуть розгорнутись для виявлення своєї творчої потенції. Справа в тому, що в той час, як в Росії ми завжди втручаємось морально й матеріально в національне культурне будівництво, в усі його закутки, на Україні логікою одірваності нашої від національного відродження ми, крім химерної ситуації в культурному будівництві, маємо кілька не завжди неімпотентних матеріально і не завжди неслабеньких "хохлацьких апаратів". Це один бік медалі. Другий — витікає з класової диференціації в національному організмі. Соціальні процеси що далі то більш поглиблюють цю диференціацію і при такому стані речей зовсім неможливою становиться та атмосфера, що нею оточують наші головотяпи той революційний кадр, який беспосередньо будує українську радянську культуру. Кожний міщанський шпінгалет із російських кіл вважає за свій обов'язок дивитися на такого от

українця скоса і при нагоді потріпати його по плечу: "мовляв, работай, націонал, може, через 100 років і будеш комуністом". Цим ми не думаємо бити самих себе: наша компартія завжди йде назустріч життю. Ми цим хочемо підкреслити, що відповідну атмосферу утворюють, звичайно, не шпінгалети. Словом, нам — компартії — треба негайно звернути увагу на це загрозливе явище і пошукати нових шляхів для рішучого розв'язання цього питання. Треба якомога скоріш піти назустріч українській радянській молоді, яка хоче бути, перш за все, комунарами, а потім вже українцями. Треба не забувати, що вона вже зна собі ціну і вже вміє відрізнити міщанина від революціонера. Інститут "вчених хохлів" — це був необхідний історичний етап в розвиткові української комуністичної думки. Тепер цей інститут віджив себе, і молодь, яка не загубила почуття своєї людської гідності, сьогодні хоче вийти на радісний творчий шлях радянського будівництва в супроводі справжнього товариського оточення.

Словом, справа йде знов-таки про органічне вростання нашої партії в національний радянський рух. Коли Хвиля, сидячи в центрі і на відповідальній посаді, досі не уявляє, що робиться хоч би в тій же українській літературі, то чого ж можна чекати від товариша з Окружкому, припустім?

Наш друг так репрезентує перед партією нашу ж таки літературу і нашу ж таки радянську інтелігенцію, що прямо очі на лоб лізуть. Справа в тому, камраде Хвиля, що ви трохи проспали: лягали — була Малоросія, підвелись — стоїть Україна. Наша інтелігенція, на ваш погляд, і досі в тому самому ембріональному стані, що ви його спостерігали в провінціальній "Просвіті", починаючи свій перший безштанний період свого ж таки битія. Справа, друже, зовсім не в тому, що наша інтелігенція не вміє перекладати з закордонних, як ви кажете, мов, а справа, так би мовити, навпаки: "наше державне видавництво ще не скоро спроможеться видати

оцих класиків". Це ж ви самі пишете, хоч, правда, і не в тому сенсі. Зрозуміли, де "Сіракузи"?

Але ви, мабуть, і досі не здогадалися, в чому ми вас обвинувачуємо? Ми вас обвинувачуємо в тому, що ви запльовуєте українську радянську інтелігенцію жалконькими словами, і тим даєте привід російському міщанству підвести вище голову, і тим даєте привід молоді нервувати і не довіряти Компартії. І ми вас обвинувачуємо в тому, що ви замазуєте перед Москвою правдиву картину того розгону в нашому культурному будівництві, який принесло з собою національне відродження. Будучи малограмотною людиною, ви такою уявляєте собі і всю молоду українську інтелігенцію і такою її одрекомендували центральному органові партії. Бо ж подумайте: навіть дочка Жовтневої революції Вільна Академія (і та) в своїй добрій половині вже давно стежить за західноєвропейською літературою безпосередньо і не має потреби в російських перекладах. А ви ж кажете про всю українську інтелігенцію. Правда, несподівана для вас новина? Ну, як же, ви допіру злетіли з Марса, а в Малоросії — ви звикли принижати себе… чи то пак — нас. Справа ж, друже, не в Хвильовому. Хвильовий дійсно здібний у нас тільки виписати якусь чужу фразу з латинського чи з французького словника "для пущого фасону", але він же Вільній Академії, так би мовити, за кавалериста, і держать його там до пори до часу. Невже ви припускаєте, що якийсь інший член Вільної Академії буде полемізувати з вами?

Але коли ви не розумієте й цього, то як же ви зро зумієте, чому ми не радимо нашим письменникам орієнтуватися на московське мистецтво?

Визнавши не тільки де-факто, але і де-юре національне відродження за один із тих етапів, що його мусить пройти Україна на своєму шляху до соціалізму, ми тим самим свідомо

примушуємо себе не тільки робити дальші висновки, які витікають з цього визнання, але й віддаємо себе в цілковите розпорядження залізної логіки консеквенції. Логіка ж висновків вимагає, перш за все, ясності.

Давид Штраус, що, як відомо, грою фортуни теж має деяке відношення і до матеріалістичного монізму, кинув колись такий цікавий афоризм: "Можливо, Сіріус і більший за Сонце, але від нього не спіє наш виноград". Отже, коли російське мистецтво — велике і могутнє, то це буквально нічого не доказує. Навпаки, коли світло з нього приходе до нас, як сузір'я "Великого Пса", тільки за кілька великих років, то нам треба якомога швидше покинути орієнтацію на нього. Виноград національного відродження не мириться з тим, хоч і прекрасним, — але — в силу багатьох і відомих історичних непорозумінь — далеким сонцем. Хочемо ми чи не хочемо, логіка подій і певних соціальних процесів [пропуск. —Упор.] ми мусимо це визнати. Справа, значить, не в тому, що це шкідливе чи нешкідливе явище. Справа в тому, чи зуміє Компартія вчасно підхопити те нове гасло, яке вже ширяє в повітрі, і надати йому відповідний комуністичний зміст. Звичайно, нема нічого легшого, як торохтіти порожнім псевдоінтернаціоналізмом, — "левому ребячеству" ми знаємо ціну. Всі ці фрази, що українська культура мусить розвиватися на базі російської (як це культура на базі культури, коли культура завжди бере базою своєю економіку?), що "язык русский — язык Ленина" (а хіба "язык мордвы" чи то киргизів — не може бути "языком Ленина"?), що на Україні російська культура є культура пролетаріату (а чому в низових професійних радах свідомого українського пролетаріату, як говорить статистика, вдвічі більше, ніж росіян з євреями вмісті?), що "треба іти з росіянами, як рівний з рівним", що всі народи — брати і т. д., тощо — всі ці фрази є все-таки фрази — не більше, і їм місце в архівах керенщини. На одному зі з'їздів Володимир Коряк говорив, що ви, мовляв, Вільна Академія,

даєте реванш російській літературі. Це теж несерйозно. Бути справжнім інтернаціоналістом — це значить наперекір всяким забобонам в національному питанні, що утворилися на протязі великого часу, найти в себе мужність бути послідовним до кінця і в цій послідовності сміливо нести прапор пролетарської революції. Тут не може бути подвоєності, утвореної російським шовінізмом, який ґвалтує нашу психіку, не дає їй можливості набрати елементів конструктивізму; не може бути подвоєності, яка весь час примушує нас, як зайців, щохвилинно озиратися назад і дивитись, що сказав той чи інший, і частенько непевний, "папа". Юринець згадав десь повнокровного Бекона. Ми зараз згадуємо Монтеня, який зі своїм que fais je… (по чім знати) брав під сумнів навіть сам сумнів. До монтенівського божевілля йде і наша хохландія. Не треба забувати, що коли феодальний легітимізм переміг в Східній Європі завдяки відсталості буржуазії, то той же легітимізм в якихось 50-60-х роках минулого століття зміцнювався й філософією заячого шопенгауерського міщанства. Фашистська мужня цільність мусить бути ближчою нам від рідної розляпаної психіки. І саме тому ближчою, що вона стоїть на діаметрально протилежному полюсі. Це закон природи: сходяться різні характери — активний холерик і в'яла сангвінічка, але холерик завжди мріє про ту прекрасну любовницю, що стоїть, знову-таки, на діаметрально протилежному полюсі, в даному разі, родинних взаємовідношень. Пролетаріат в альянсі з дрібною буржуазією, але пролетаріат ніколи не перестане думати про темперамент того великого третього стану, який покидає Маргариту на світанку капіталізму, щоб на запитання історії, хто стукає в двері, упевнено і чітко відповісти: C'est moi! Ouvrez dons![1] (подивися, тов. Хвиля, в словник).

Але до такої послідовності не кожний найде в собі волю. Отже, не маючи сміливості звільнитись від психічної розхитаності, навіть ті, хто, по суті, розуміє і співчуває нам, — навіть ті озираються і впадають в винниченківську

псевдочесність з собою. Хіба давно, скажемо, Коряк говорив, що російська література мусить увійти в свої етнографічні береги? А от сьогодні, коли з цієї тези зроблено відповідні висновки, коли від слів перейдено до діла, він здрейфив і кричить, що це "націоналістичний вибрик М. Хвильового". Що ж, скажемо: "І ти, Брут?" Але хай добре подумають всі ті, хто зупинився на півдорозі, яку треба мати цільність сього світогляду, яку треба мати ясність щодо революційних перспектив, щоб не захитатись під навалою дешевих слів про "хатянський європеїзм ВАПЛІТЕ". Ми глибоко переконані, що наші супротивники і самі не знають, де ця "генерально-організаційна лінія Жовтня в літературі". Фрази, фрази і фрази.

В гаслі, скерованому проти російського мистецтва (звичайно, не в погромному сенсі, як його тлумачать демагоги, а в сенсі орієнтації), ми добачаємо два моменти. Перший витікає безпосередньо з логіки національного відродження ("надто ще болючі спомини минулого", — цілком справедливо каже Юринець); він, цей момент, обумовлюється, головним чином, сумою тих факторів, що їх викликає це відродження. Висловлюючись вульгарно, але зате й ясніш, боротьба за книжковий ринок, за гегемонію на культурному фронті двох братських культур на Україні — російської й української — це є життєва правда, та проза, яка далека від сантиментів і романтики і яка з кожним днем становиться яснішою. Тут висновок короткий: оскільки ми визнаємо українське відродження за необхідний і неминучий етап, остільки ми не тільки мусимо розвинути матеріальні рямці для виявлення культурних можливостей молодої нації, але й подивитись на нове гасло по-марксистськи. Чому українська інтелігенція не хоче орієнтуватись на російське мистецтво? Тому, що на книжному ринкові вона стикається з російським крамом. Орієнтуючись на російське мистецтво, вона не здібна побороти свого конкурента, бо її крам буде завжди розцінюватись як крам другого, третього чи четвертого сорту, хоч би він був і

першого. Це закон психології нашого читача принаймні на перший десяток років. З другого боку, українська інтелігенція відчуває, що в масі вона не здібна побороти в собі рабську природу, яка північну культуру завжди обожнювала і тим не давала можливості Україні виявити свій національний геній. Отже, оскільки це так, то нам залишається тільки взяти все це на облік і вчасно підхопити нове гасло, скерувавши його в комуністичне річище. Коли українська радянська культура цієї тези зроблено відповідні висновки, коли від слів перейдено до діла, він здрейфив і кричить, що це "націоналістичний вибрик М. Хвильового". Що ж, скажемо: "І ти, Брут?" Але хай добре подумають всі ті, хто зупинився на півдорозі, яку треба мати цільність сього світогляду, яку треба мати ясність щодо революційних перспектив, щоб не захитатись під навалою дешевих слів про "хатянський європеїзм ВАПЛІТЕ". Ми глибоко переконані, що наші супротивники і самі не знають, де ця "генерально-організаційна лінія Жовтня в літературі". Фрази, фрази і фрази.

Отже, цей момент в новому гаслі, так би мовити, шлункового характеру: з одного боку, "гони монету", з другого — не перешкоджай мені боротися з моїм конкурентом, бо ж ти, так би мовити, сам декретував (фактично, коли не де-юре) цю конкуренцію визнанням відродження; з третього боку, не добачай в цьому контрреволюції.

Так ми дивимось на цю справу і гадаємо, що такі погляди є результат виховання нашого в тому реальному марксизмі, який ніяк не мириться з порожнім белькотінням, приперченим начебто інтернаціональними фразами. Ленін, очевидно, передбачав таку ситуацію, коли говорив, що для нас зовсім не важно, "які будуть кордони між Росією і Україною і які будуть форми їхніх державних взаємовідношень", в цьому, на його погляд, "можно й дол-жно" "іти на уступки", "в цьому треба перепробувати і те, і інше", бо "від цього справа робітників і

селян не загине". Ленін не тільки був геніальною людиною і передбачав нашу сьогоднішню ситуацію, але він був, перш за все, справжнім інтернаціоналістом. Він, природний росіянин, не дав хоч би тим же полякам жодного приводу усумнитись в його інтернаціональності і заявив, що польський пролетаріат іде по тій же путі, але не так, як в Росії. Чому ми кожного, хто, проаналізувавши ситуацію і взявши на облік всі про і контра, робить реальні висновки, спішимо заплямувати назвою шовініст? На наш погляд, Україна теж трохи інакше буде іти до соціалізму, хоч і в одному радянському політичному союзі з Росією. Тут ми підійшли до другого моменту в новому гаслі.

Коли на шлункові мотиви нового лозунга ми реагували холодком матеріаліста-обсерватора, то другий момент ми підхоплюємо зі всім запалом своїх буйних відродженських натур. Тут ми, перш за все, комунари, сучасники героїчної епохи.

"Чого ви пнетеся, — пише Андрій Хвиля, — чи слід кидати гасла нехтування тієї спадщини, яка є в російській літературі?" — "з новою російською літературою нам по дорозі". Отже, лозунг проти літературної Росії маємо замінити: "разом з літературною Росією". Юринець ушкварив точніш: "ми повинні шукати в Москві товкачів для нашого "культурного розвитку". Отже, "благонадежности" знову-таки... на п'ять з мінусом (мінус припадає на Юринцеву невдалу формуліровку), а розуміння суті справи — ні на копійку.

Перш за все треба умовитись: говорячи про російську літературу, ми весь час мали на увазі мистецтво — отже, Ленін чи то Плеханов тут зовсім ні при чому. Значить, справа в художніх надбаннях Москви і зовсім не в "російській революційній демократії", що від неї ми, зі слів Хвилі, хочемо начебто відштовхнутись. В тім-то й справа, що ми цю революційну демократію не думаємо ототожнювати, як

роблять це наші опоненти, з су-харєвськими крамарихами і з безперспективною літературщиною, декадансом, занепадом, реакцією, що запанували нині в російській літературі. Справа в тому, що саме ми і хочемо допомогти новим пролетарським силам у Росії вибратись з багна графоманії. Коли наші опоненти не вірять, що московська література сидить нині в цьому багні, — хай вони спитають у якогось пана, і він їм на ушко підтвердить: "це дійсно так". Комінтерн — одна справа, а Сухарєвка — зовсім інша, і будьте ласкаві не плутати цих двох понять.

Але чому ж сьогоднішнє московське міщанство (і пролетарське, і "сменовєхівське"), за винятком якогось десятка оповідань (що є крапля в морі), переживає такий занепад? Чому її теми етнографічної балаканини (всі ці Стеньки Разіни, расєйські мужики, Омельки Пугачови) — є бонтон сьогоднішнього московського Парнасу? Чому ці теми неодв'язно стежать за російським письменником найгероїчнішої і найзмістовнішої епохи? Відкіля ця арцибашевщина четвертого сорту пролетарських письменників Гладкових, чирікання поетів солом'яної Русі, пересічність Іванових, обмеженість Пільняків, бульварщина Еренбургів і т. д. тощо? Відкіля ця безплотна, хоч іноді і дотепна (для провінціальних ' баришень) формалістика Шкловських? Відкіля ця профанація літературних господ Алексєїв Товстих? Яка причина такого розкладу?

Буттям визначається свідомість. Відціля витікає перша причина. Москва сьогодні є центр всесоюзного міщанства, що в ньому, як всесвітній оазис, — пролетарські заводи, Комінтерн і ВКП. Коли на Україні, і зокрема в центрі її, ви чули тільки "товариш", там вже давно перейшли з "гражданина" на "господина". Москва має міцні традиції, які глибоко входять в міщанство. Москва як Москва (і навіть Росія без Сибіру), по суті, не бачила Жовтневої революції і її героїчної боротьби. Російська

революційна демократія — одне, а жидкобо-родий московський інтелігент — зовсім інше. І от сьогодні він затоскував за сухарєвською купчихою, за тройкою з "бубенцями" і, головне... за Спасителем. Він знов почав "богоискательствовать". Він забув, що "про-стой человек", як говорив Олександр Блок, не прийде з ним говорити про Бога. 1 от знову починається вакханалія теософії, порнографії, розчарування і самогубства. Письменник, коли він пересічність, — раб свого суспільства. Отже, й маємо результати дійства першої причини.

Але друга причина витікає зі спадщини. Велика російська література є, перш за все (здається, так її характеризує і Брандес), література песимістична, певніше, пасивно-песимістична. В західноєвропейському письменстві оптимізму теж не багато було, але там песимізм завжди закликав суспільство до активності, до будівництва, до "невідомих обріїв". Він, цей песимізм, не тільки стимулював до боротьби, але в ньому суспільство находило і сенс життя. Російський пасивний песимізм виховував кадри "лишніх людей", попросту кажучи, паразитів, "мечтателей", людей без "определенньїх занятий", "нитиків", сіреньких людей "двадцатого числа". Російський песимізм породжував класичні гімназії, що з них виходили Рудіни — високовчені і безпорадні в практичному житті. Російський песимізм породжував і дику бюрократичну машину, бо ж ці Івани Івановичі і Петри Петровичі, вилізти з-під мамашиної "класично— гімназіальної" спідниці і стикнувшись з суворим життям, шукали "20-го числа", щоб тягти свою "песимістичну лямку", розбавляючи її вином, "винтом", "стукалкою" і теософськими розмовами про велике призначення "Росії-Месії". Цей песимізм міг виникнути тільки в Росії, де кволий умираючий феодалізм не давав виходу з подвійної людської природи, принесеної капіталізмом, і затримував людське "я" в лабетах кволого християнського дуалізму, в лабетах християнізму. І справді: порівняйте кількох

російських письменників, і ви побачите, що для кожного з них тоска "расєйськоїширі" є та вісь, на яку накручуються всі інші мотиви, їхня справжня фізіономія, навіть для західника Тургенєва, відбивається все-таки в дзеркалі сконденсованого слов'янофільства Костянтинів Леонтьєвих, в "мракобєсії" Розанових. Абсолютизм зробив своє діло. Феодалізм визначив велику російську літературу. Під прапором пасивного християнського дуалізму пройшло московське мистецтво. Дайте робив підсумок середньовіччя, але він, на жаль, не дав прообраз російської літератури. Московський інтелігент і сьогодні тоскує за теологією Беатріче, за подорожником в рай, але він невдоволений Вергілієм — цим символом земної мудрості. Толстой, наприклад, відчував Руссо не як антитезу до скептицизму — виступи останнього проти раціоналізму, він добачав тільки проповідь за патріархальну демократію. Руссо для Толстого — перш за все християнин, з його пасивним дуалізмом. Російська література, яка не бачила своєї справжньої буржуазії, не відчувала її оточення, не переживала пафосу капіталістичного будівництва і завжди спиралась на феодалізм, не могла утворити позитивного світовідношення. Відціля її "расєйськая ширь" з "расєйською" тоскою, відціля і пасивний песимізм. Золотий вік західноєвропейської літератури проходить під прапором буржуазних революцій і буржуазного хазяйнування. Це був революційний час, і він ніс з собою оптимізм (чи то активний песимізм) молодого суспільства. Уже епоха енциклопедизму видвигала таких парвеню, як Дідро. Золотий вік російської літератури робило кволе дворянство, яке й визначило світовідношення цього мистецтва. Але й за цим віком не приходив законний хазяїн держави, і російська література пішла на спад. Таке довге хазяйнування пасивного християнського дуалізму як основного мотиву не могло не відбитись на психіці російської інтелігенції, не могло не утворити тієї химерної колізії, що її ми спостерігаємо й сьогодні. Треба наздоганяти сьогоднішній день, а важкі традиції, як камні на шиї, тягнуть на дно

мертвого дуалізму. Треба творити "героїчну епіку", а жидкобородий "богоискатель" тягне теософію. Єсенін і низка інших самозгубств — це як реакція. Етнографічна романтика (будь то Іваново-пільняковська Рассея, чи то бульварна "Жанна Ней", чи то пролетарський сахарин карамельних Даш) — така романтика не спасає становища. Один з російських критиків порівнював колись романтизм з слов'янофільством. В сьогоднішній російській етнографічній романтиці та сама ідеалізація минулих Разіних і Пугачових зливається з почуттям "расєйського" патріотизму, з неясними мріями про майбутнє. Далі цього йти не можна. Треба шукати нової дороги. Велика російська література дійшла своєї межі і зупинилась на роздоріжжі.

І якою злою іронією на адресу тієї ж літератури звучать ці безграмотні поради орієнтуватись на московське мистецтво. Волею історії вийде зовсім навпаки: російська література для свого відродження зможе знайти чарівний бальзам тільки під буйним живим деревом відродження молодих національних республік, в атмосфері весни колись пригноблених народів. Але це трапиться тоді, коли національні генії України, Білорусії, Грузії і т. д. побідним тріумфальним кроком будуть іти по Західній Європі під грім фанфар, які розбуркають віковий сон жидкобородого "богоискателя", які навіки придушать в нім почуття великодержавницького шовінізму й примусять його поважати сусіда. Клин вибивають клином, а не проповіддю християнського соціалізму.

В статті про Фонвізіна В. Бєлінський каже, що "росіяни є спадкоємці цілого світу, не тільки європейського життя, і спадкоємці по праву", що вони "не повинні й не можуть бути ані французами, ані німцями, ані англічанами, бо вони мусять бути росіянами". Так думає й сьогоднішній великодержавний інтелігент, і хоч скільки б ми кричали, що цей погляд застарілий і не відповідає вимогам сьогоднішнього дня,

московський месіанізм буде жити в головах московської інтелігенції, бо вона й сьогодні виховується на тому ж самому Бєлінському. Справа, значить, зовсім не в тому, що ми гніваємось на Віссаріона: Бєлінський від того менший не стане, коли його буде захищати Хвиля. Справа в тім, що традиція не жарт і вона давить сьогоднішню московську молодь. Коли Плеханов, присвячуючи статтю цього самому Фонвізіну, без всяких застережень спирається на великий авторитет Бєлінського, коли, нарешті, жодний із нинішніх марксистів не посміє рішуче розвінчати месіанізм "неистового Виссариона", тоді нам залишається одне: вибивати клин клином. Тов. Сталін говорить, що суть ленінізму — це є "поєднання революційного розмаху з американською діловитістю". Дозвольте ж і нам бути практиками, і ні на хвилину не забуваючи про свою кінцеву хворобу великодержавництва [пропуск. — Упор.], тими ліками, які прописала діловита історія. Розбити російський месіанізм — це значить не тільки одкрити семафор для експресу радісної творчості, що вітром свого руху починає справжню весну народів, але й звільнити московську молодь від вікових забобонів великодержавництва. Хвиля й Юринець наївно переконують себе, що Бєлінський вже ніколи не повернеться, що стара Росія вмерла, що і т. д., тощо Але це ж тільки псевдоінтернаціоналізм, який може заколихати недалеких людей і тих, хто бачить в російському месіанізмі розв'язку соціальних проблем, хто вище за все ставить не комуністичне суспільство, а єдність Вітчизни Івана Калити. Будемо говорити конкретніш. Візьмемо хоч би того ж М. Горького. Здається, й "революційна демократія", і пролетарський письменник, і друг нашого вчителя — Леніна, і божок сьогоднішньої московської літературної інтелігенції, і т. д., тощо Але поцікавтесь, як він думає в травні 1926 року. На пропозицію О. Слісаренка перекласти його повість "Мать" на українську мову, що її, цю повість, видавництво] "Книгоспілка" хотіло видати в скороченому тексті для молодняка, М. Горький — російський пролетарський письменник — відповів О. Слісаренкові —

українському пролетарському письменникові — таким листом (приводимо дослівно):

"Уважаемый Алексей Александрович, я категорически против сокращения повести "Мать". Мне кажется, что и перевод этой повести на украинское наречие тоже не нужен. Меня очень удивляет тот факт, что люди, ставя перед собой одну и ту же цель, не только утверждают различие наречий — стремятся сделать наречие "языком", но еще и угнетают тех великороссов, которые очутились меньшинством в области данного наречия.

При старом режиме я — посильно — протестовал против таких явлений. Мне кажется, при новом режиме следовало бы стремиться к устранению всего, что мешает людям помогать друг другу.

А то выходит курьезно: одни стремятся создать "всемирный язык", другие — действуют как раз наоборот. А. Пешков"

На конверті стоїть: M. Gorki. (В листі дата: 7/V-26. Sorrento.) Лист не потребує коментарів: він сам за себе говорить. Але він ще раз підтвердив наші припущення й прогнози. Навіть в авторові "Буревестника", навіть в цій людині, що, очевидно, хоче грати роль "совести земли русской", навіть в ньому сидить великодержавник, проповідник російського месіанізму й "собиратель земли русской" для земли русской, але у всякому разі не для комунізму. Горький теж липовий оптиміст, і тому в нім довго ще буде перемагати міщанин А. Пєшков із Сорренто. Тільки вітер, тільки він, що несе на своїх крилах весну народів, розвіє туман російського месіанізму й жидкобородої обмеженості. Тільки вітер, тільки він виведе московську молодь на шлях здорового й радісного оптимізму. Словом: "во ім'я отця, й сина, й святого духа", як починалась в

минулому столітті перша революційна відозва на Україні польського поета Розенталя.

Але в чому трагедія? А трагедія в тому, що російське міщанство, погодившись з нами, що говорити про економічні й політичні умови як умови цілком тотожні є "нісенітниця", в той же час кричить в свій рупор: "Не дозволю". Мало того, той же Андрій Хвиля в своєму порожньому псевдоінтернаціональному запалі робить "передержку" і подає таке запитання: "Чи є в нас дані говорити про те, що для нашої економіки єдиний шлях — орієнтація на Захід, а ні в якій мірі не на Росію?" Куди орієнтуватись нашій економиці — це справа економіста — і Політбюро нашої партії. Але ми ж ніде не говорили про економічну орієнтацію. Таким чином, звичайно, дуже легко притягти до нашої справи "австрійську інтригу", що її, до речі, і притягував, здається, вже колишній завідуючий відділом друку ЦК т. Нюрнберг. Але, по заяві одного із секретарів того ж ЦК т. Корнюшина, Компартія не думає вбачати в наших виступах цієї "інтриги".

Справа от в чому: "Коли виник масовий національний рух, то одмахнутись від нього — значить на ділі піддатись націоналістичним забобонам!" (В. Ленін). А що ми одмахуємось від нього — в цьому нема жодного сумніву. Тільки вивчивши всі його деталі, інакше кажучи, зрісшись з ним в єдине ціле, ми маємо право зітхнути з полегкістю. Коли більшість наших відповідальних товаришів напередодні дев'ятої річниці революції й існування Української Республіки, напередодні 10-ї річниці смерті Франка, давно відомого Західній Європі, не знають автора "Бориславських оповідань", великого публіциста й вченого, то це й називається одмахнутись від національного руху. Але лихо тут не в тому, що дехто з наших партійців піддається об'єктивно-"націоналістичим" забобонам, а в тому, що цей одрив від української культури "чреват грозньїми последствиями". Але лихо тут в тому, що ми в своїй

великодержавницькій обмеженості не хочемо добачати в новому гаслі здорових елементів. Відродженські мотиви молодої української поезії не тільки не примиряються з декадансом сьогоднішнього московського мистецтва, з обмеженістю тамошніх пролетарських митців, але вони противляться й духу песимізму великої російської літератури, духу мертвого християнського дуалізму.

Колись в своїй "Истории русской общественной мьісли" Плеханов так писав: "Треба пам'ятати, що Лессінг зробив літературну реформу за прикладом літературних ідеологів третього стану. Завдяки цьому його протест проти французоманів не був протестом проти "освободительних" французьких ідей". Наш протест проти москвоманії (про це ми ще будемо писати й далі) не є протест проти московських ідей революційного більшовизму, не є здача революційних позицій і — "націоналістичні вибрики", як заявляє критична дешовка, це є протест, висловлюючись фігурально, проти французького псевдокласицизму, це є гамбурзька драматургія. Ми теж надзвичайно високо ставимо свого Дідро-Леніна. Але ми хочемо вжити тих революційних методів, що з них скористались Лессінг і Бєлінський. Російська література була для нас "лучом света в темном царстве". Ми вміли плакати над "Грозою", вміли мріяти в "Литературньїх мечтаниях", уміли відчути, як "сміється море" в зіницях "зеленоокої Мальви", уміли пізнавати глибину достоєвських психоаналізів, відчути розмах "Войны й мира" і здригнутись, коли била "калатушка" нічного сторожа в "Вишневому саду". Ми знаємо, що таке російська література, і нам до болю образливо за неї, що її сьогодні захищають столоначальники.

Але дозвольте ж сьогодні, коли гряде новий час нової людини, підняти м'ятеж проти нашого колишнього Бога, бо цей Бог не відповідає духу епохи. Во ім'я російської молоді, во ім'я російського мистецтва, що буде творитись на території

Московії, — в ім'я його ми б'ємо на сполох. Велика російська література не здібна виховати сильну й здорову, цільну й залізну людину, що буде мати крицеві нерви і не полізе рачки від тих ідеалів, які спалахнули в осінній революції. Велика російська література не здібна підтримувати огонь надзвичайної віри в правду горожанських баталій, в неминучість приходу "далекої загірної комуни". І коли московська молодь, в силу важких традицій, не може звільнитись від впливу свого мистецького минулого, то не тягніть в це ж болото (свідомо чи несвідомо) і наш молодняк. У нас теж були традиції. Але, по-перше, вони демократичніші, по-друге, їхню вагу не можна порівнювати з російським минулим. На "богоискательство" ми не страждаємо. Коли в Москві жахнулися "богохульству" "97", то у нас якась Гапка з задрипанок вже не повірить горобиної ночі небесному Ількові. Колись Герцен писав, що "Чінгісхан з телеграфами і електричними двигунами — неможливий". Наша молодь це добре знає. Отже, не заганяйте її в багно песимізму.

Стара західноєвропейська література ближче нашій молоді навіть (навіть) ідеологічно. Тут відповідь Юринцеві, який москвофільствує своїми "товчками" і не розуміє, як наші ідеологічні починання можуть не "виходити з політичного союзу з Москвою". Беремо конкретний приклад. Як підходив і описував Бальзак в своїх "Les pausans"* селянина? Він перш за все розвінчав ідилічне уявлення про останнього, накреслив подібність його світосприймання до світосприймання буржуа, і потім він, як ніхто, намалював інтенсивність його протилюдських інстинктів. Приблизно те ж саме робив і Золя в своїй "Землі". Такий підхід, коли відкинути якісь бальзаківські реалістські симпатії, гідний навіть марксистського пера.

Що ж робить з тим же селянином російська' література? Тургенєв, наприклад, в тих же 40-х роках дає свої "Записки охотника", в яких, як відомо, ідеалізує селянина і підносить

його крізь призму свого ліберально-поміщицького світогляду. Те ж саме робили з ним і Григорович, і Златовратський. Навіть Чехов в своїх "Мужиках" не так вже зачепив народників, як це здалося Н. К. Михайловському. Звичайно, ми не збираємось обвинувачувати російських письменників. В цьому повинна тодішня соціально-економічна ситуація в Росії. Але це також і не значить, що бальзаківська ідеологія не ближча до нас за ідеологію Тургенєва. Бальзак був представником ідеології творчого класу, от чому він рідніший нам народницьких оповідань, хоч би того Л. Толстого.' Останнього, до речі, дехто вважає за оптиміста, але це глибока помилка. Ми не помилились, кваліфікуючи московську літературу як песимістичну. Коли говорити парадоксально, то толстовський оптимізм все-таки виходив з песимізму жидкобородого "богоискателя". Це той же липовий оптимізм, що його сконденсував Руссо в своїх надіях на "сільське населення" і які розвіяно було подіями Великої Французької революції.

Як бачите, навіть ідеологічно західноєвропейська література може бути нам ближчою. Нічого нам малювати котурнові постаті карамельних робітниць Даш, як це роблять московські пролетарські письменники, чи то котурнових "мужичків", як це роблять попутники, перегинаючи Бальзака, так би мовити, в звіризмі, чи то опереткових більшовиків, яких малюють в міщанському закутку. Коли сучасні російські літератори в силу тих чи інших причин можуть зійти на правдивий шлях, то це зовсім не значить, що ми [не] можемо вбити двох зайців: з одного боку, утворити справжнє мистецтво великої (ФР-). епохи, з другого — показати революційну путь російського Парнасу.

Для цього у нас є всі дані, вони витікають з тієї предпосилки, що ім'я її відродження. В цьому справедливому і природному юначому запалі нема й тіні "австрійської інтриги". І нема саме тому, що ми так далекі від неї, як ідея пролетарської

революції від обмеженого націоналізму. Повірте нам, коли б ми вірили в ті ідеали, які проповідує нам Донцов, то, будьте покійні, ми найшли б в собі мужність піти за них не в один "штаб Духоніна". Це не фанфаронство, не фразерство, а те почуття своєї людської гідності, яке керувало Рисаковими й Перовськими.

Нове гасло, що його скеровано проти російської літератури, ми розуміємо як гасло здорового суперництва ("соревнования") для двох націй і не як націй, а як революційних факторів. Коли ми боротьбу двох спортсменських команд не розцінюємо як боротьбу революції й контрреволюції, коли наше мистецтво вдалим ходом відродженського ферзя хоче дати московському "богоискателю" мат в три ходи, то це треба тільки вітати. В цьому національної гордості боятись нічого. Народне прислів'я так каже: "Навіть злидні без пихи не живуть". А Ленін з приводу цього в тій же статті, що її невдало цитує Юринець, от що говорив: "Ми повні почуття національної гордості, бо великоросійська нація теж утворила революційний клас, теж доказала, що вона здібна дати людськості великі зразки за соціалізм". Наш геніальний вождь ще раз запитував себе: "Чи чуже нам, великоросійським пролетаріям, почуття національної гордості?" І відповідав: "Звичайно, ні. Ми любимо свою мову, свою вітчизну. Ми пишаємось тим, що осередок великоросів видвинув Радищева, декабристів" еїс. Він не боявся так говорити, бо знав, що в "кожній національній культурі єсть соціалістичні елементи".

Дозвольте ж і нам пишатись тим, що революційний і послідовніший з декабристів — Пестель — жив під південним сонцем України, що велику російську літературу робили наші Гоголі, Короленки, що перші полки, які підняли м'ятеж проти царату, були по національності наші, що історію боротьби трудящих записано не в тульській "Канаді", а на просторах України, де найменша оселя є сторінка із героїчного минулого,

що і т. д., тощо Цього раніш не видно було — дозвольте, щоб його видно було і щоб ми могли пережити те почуття національної гордості, яке відчував Ленін.

Хтось із російських критиків оворив, що якби Гоголь писав українською мовою, то це був би другий Дайте. Ми гадаємо, і йаші Драгоманови при інших умовах були б в пантеоні найкращих світових революціонерів. Дозвольте нарешті припустити, що при умові рішучого розв'язання національного питання навіть із Хвилі може •вийти славетний комуністичний діяч. Український куркуль воістину страшна сила, але це нічого не доказує. В своїх "естетичних замітках" Мерінг не сумнівався, що класична німецька література не залежала від пролетаріату, і оспівав останнього саме тоді, коли й третій стан виступав як єдине ціле, і за грохотом Великої Французької революції ще не видно було "могильщика" капіталізму, то якою ж треба бути обмеженою людиною, щоб скоса поглядати на українське відродження і добачати в ньому тільки столипінський "отруб".

Колись Англія давала ідеї, Франція їх розносила по світах. Чому не припустити, що ідеї "кремлевского мечтателя" понесе в широкий світ якась із молодих союзних республік? Грецькі городи колись були ідеалом Руссо. В цьому ідеалі і ми добачаємо здорові моменти. Полемізуючи з Бухаріним, Ленін говорив, що треба дати нації можливість розвинутись, диференціюватись від своєї буржуазії. Початок такої диференціації ми спостерігаємо сьогодні на Україні, і наше нове гасло, хоч як це парадоксально, і є результат класової диференціації. Боротьба з дуалізмом людської природи — є первинна ознака кристалізації нового сильного класу. Коли столоначальники гадають, що це "хлоп'ячі лозунги", то поп отпіа роззитиз отпез (людина не універсальна), не кожний знає своє місце і не кожний здібний піднестись вище першого поверху.

Отже, для наших опонентів були неясні такі терміни: "Європа", "Росія" і "азіатський ренесанс". Очевидно, і надалі вони будуть плутатись. Але більш здібні з них повинні вже розуміти, що під "Європою" ми мали на увазі не тільки технічні досягнення, але й — головне — психологічну категорію, певний тип культурного фактора в історичному процесі, певний революційний метод. "Чи можна погодити віру в Азію з захватом по відношенню до Європи?" Це цілком залежить від того, шановний тов. Юрйнець, що ми розуміємо під Європою.

Європу Регеля, Ле'ссінга і т. д. — можна, бо кожний з них в ретроспективному плані не тільки виразник певних кіл буржуазії, але й той Радищев, яким пишався Ленін. Європу навіть Шпенглера — навряд чи можна, хоч би тому, що вона не може стояти в названому плані, а в плані сьогоднішньої боротьби ця Європа для нас загрозливе явище. Ленін ніс світло з Азії, але він завжди пропонував учитись у Європи. Він, очевидно, гадав, що психологічну Європу можна зв'язати зі Сходом.

Здається, ми вияснили й свій погляд на Росію. Є дві Росії: Росія "Краснопреснінських" районів, Комінтерну і ВКП, і Росія Сухарєвської крамарихи та жидкобородого "богоискателя". Як же ми дивимось на "азіатський ренесанс"?

Прийде час, коли ми своїй теорії присвятимо окрему брошуру... а тепер дозвольте хоч два слова і про цю "загадку".

Ми вже говорили, що для нас теорія циклів — не порожній звук, але в той час, коли М. Я. Данилевський і О. Шпенглер (перший в "Європі й Росії", а другий в "Гибелі Європи") з'ясовують цю теорію через філософію ідеалістичного інтуїтивізму, ми її мислимо в плані матеріалістичної каузальності. Кожний народ переживає дитинство, культурний етап і цивілізаційний. В цьому у нас нема розходжень.

Цивілізаційний етап і на наш погляд є останній акорд всякої культури і початок її кінця. Але в той час, коли для ідеалістичного інтуїтивізму історичні типи культур замкнуто в самовольні рямці, як-от "фаустівські", що йдуть під знаком своєї судьби, ми, виходячи з принципу каузальності й поділяючи історичні типи культур, замикаємо їх в рямці патріархального, феодального, буржуазного і пролетарського часу. Кожний з цих типів не подібний до другого, але це не абсолютно, оскільки всюди вривається момент природного спадкоємства.

Принцип каузальності витікає з установки світової історії в плані наукового досвіду. Коли ідеалістичний інтуїтивізм є суб'єктивна інтеграція випадкових історичних моментів для вияснення картин світу і прогнозів, є апріорний підхід до історії і розглядає світ в той чи інший історичний момент не як світ двох таборів — хазяїв і рабів, а як світ прогресу для прогресу, то принцип каузальності завжди виходить з конкретних даних і визначається ідеєю перебудови соціальних взаємовідношень, прагне умовної кульмінації ідеального суспільства — матеріальної рівності. Для ідеалістичного інтуїтивізму, хоч як би він дурив себе псевдоясністю своїх теоретичних формул, світ завжди буде за какофонію, бо цикл буржуазної культури, дійшовши своєї вищої цивілізаційної точки, летить у провалля віків і, як столітній дід, впадає в дитинство. Шатобріан в часи розквіту буржуазного циклу, доводячи розумом віру і повстаючи проти раціоналізму, все-таки страждав на той раціоналізм і, таким чином, творив свій цикл. Ідеалістичний інтуїтивізм не може його творити, хоч як би він і приховувався за фашистський оптимізм. Уже Мольєр — не тільки прообраз героїв XVIII віку енциклопедистів, але й поета "світової скорботи", "могильщика" третього стану. Шпенглерівська ідея всесвітньої монархії є повернення до дитинства, це є ідеї не кого іншого, як Дайте і Вергілія.

Принцип каузальності — з теорії історичного матеріалізму. Цією філософією й починається пролетарський цикл. Ідеалістичний інтуїтивізм для вияснення картини світу веде послідовно до міфів древності, до відшукання культурнопарикмахерського [пропуск. —Упор.]. Принцип каузальності, оскільки в основі його лежить досвід, не входить в коло того напівміфічного минулого, яке нічого не може з'ясувати. Рукописи славетного мейєрхольдівського фараона " Герум-Герум" нас можуть цікавити як художників — і тільки. Ніцше, будучи філософом епохи розквіту імперіалізму і ідеологом великого й живого капіталу, цілком слушно не йшов в минуле далі античної культури. Всесвітню історію і справді треба розглядати з конкретних і відомих нам етапів. Плутатись в якійсь мікенській культурі — і справді треба сповідати інтуїтивізм. І мікенську, і індійську, і єгипетську, і вавілонську, і арабську і т. д. культури ми відносимо умовно до патріархального напівміфічного циклу. В даному разі нас цікавить тільки той факт, що розвиток цих культур, за виключенням таких туманних, як ацтеків або як-от єгипетської, протікав, головним чином, на тій території, яка являється Азією і Європою. Але й грандіозний Єгипет, підпавши ще до Р[іздва] Х[ристового] спершу під владу Камбіза, а потім Александра Македонського, — але й він свою культуру ще в глибокій древності прилучив до європо-азіатської. Александрія вже при Птоломеях була центром грецької вченості і колонією Риму.

З другого боку, не може не кинутись в очі і той факт, що майже всі культури патріархального періоду утворились тими народами, які мешкали на території Азії, і тими, які географічне стояли на її межах. Таким чином, в творенні першого культурно-історичного типу людський матеріал Європи відігравав порівняно [не]велику ролю, не дивлячись на те, що європейська територія в цей час навряд чи була порожньою. (Цю гіпотезу підтверджує хоч би те наукове припущення, яке встановлює існування слов'ян по цей бік Уралу з 1000 року до

Р. Х.) Отже, людський матеріал Азії розв'язував патріархальний період. Але розв'язуючи його, він остільки вичерпав свої творчі сили, що вже феодальний тип природно мусив виявляти себе на європейській території, де людський матеріал був повний набраної в віках і не виявленої енергії. Цією енергією Європа розв'язала не тільки другий період, але й третій — буржуазний. Четвертий, пролетарський, культурно-історичний тип європейське населення не здібне підняти. Це знову-таки гіпотеза, але для більш-менш спостережливої людини вона становиться за аксіому. Сьогодні ми — сучасники "Гибелі Європи", але не як фаустівської культури, а як буржуазного типу. Але ми — сучасники й свідки падіння творчої енергії людського матеріалу на європейській території. Західне суспільство природно йде до стану духовної імпотенції. Творчу енергію вичерпано, її хватило на два періоди: пройде багато віків, коли Європа знову [матиме] блискучу історію. Це зовсім не значить, що вона ще довго не буде іти попереду інших країн, це зовсім не значить, що і в час свого тимчасового замирання вона не буде творити чудеса хоч би в тій же техніці, — це значить, що творча ініціатива всесвітнього, універсального значення вже не може виявитись на тій території, де розрядка людської енергії протікала на протязі кількох десятків віків. Греція і сьогодні живе, але це вже не Греція далекої прекрасної культури. Рим і сьогодні жевріє, але жодний Муссоліні уже не підніме його на висоту колишньої грандіози. Європейські комуністичні революції як пролог до пролетарського періоду не обійдуться без сторонньої ініціативи, як це було з буржуазними. І це зрозуміло, бо ініціатива піде відтіля, де буде творитись четвертий культурно-історичний тип. Тільки натхненці цього культурного періоду зможуть доконати капіталізм.

Але де ж ця загадкова країна, що розв'язує велику світову проблему? Вона там, на сході. Ex oriente Lux!

Азія знову виходить на широку історичну дорогу. Віковий, тисячолітній відпочинок східного людського матеріалу — це є період накопичення енергії для всесвітніх універсальних завдань. 1 тільки ця енергія здібна вивезти Європу з цивілізаційного періоду конаючого типу культури. В цьому не може бути сумніву. Соціальний пафос, що ним горить сьогодні Азія, є не тільки перша ознака відродження нових грандіозних сил, але й ознака відповідності останніх четвертому типу культури. Рапсодії і саги Рамаяни — напередодні свого воскресіння в новому пролетарському періоді. Сун-ят-сенівські проекти розвитку хазяйства Хіни в інтернаціональному соціалістичному плані — не тільки протест проти імперіалізму західноєвропейських держав, але й яскрава ілюстрація до пробудження азіатської потенціальної енергії. Духовну культуру завжди тісно зв'язано з невловимим химерним процесом надбудов, і ми дуже хотіли б подивитись в якомусь XXII столітті на шпінгалета, який сьогодні вульгаризує теорію історичного матеріалізму заявою, що економіка Азії виключає всяку думку про універсальну роль останньої в світовому історичному процесі. Нещодавно Маяковський "одкривав" і розвінчував сьогоднішню Америку. Зі слів, здається, Лозовського, індустрія цієї країни не така вже грандіозна, як нам здається. Настав час "одкрити" й Азію. Варто перечитати хоч би труди того ж доктора Сун-ят-Сена про капіталістичний розвиток Хіни, щоб од нашого скепсису не залишилось і тіні. Але й Індія Тагора не та уже країна, що "под развесистой клюквой". Словом, економічних передпосилок тут уже досить для розвитку духовної культури і саме четвертого типу. Звичайно, таке припущення можливе тільки тепер, коли економіка Західної Європи може стати на міцну матеріальну базу для азіатських конкістадорів. "Жовта небезпека", що її так жахалася буржуазія, по суті, завжди символізувала ту реальну силу, яка розв'яже проблему комуністичного суспільства, активно почавши утворювати новий культурно-історичний тип.

Отже, азіатський ренесанс тісно зв'язано з епохою великих горожанських сутичок, з смертельною боротьбою двох сил: з одного боку — капіталізму, з другого — східних конкістадорів. Західноєвропейський пролетаріат має важкі традиції, і без пробудженої, універсального значення, азіатської енергії він не тільки не здібний почати новий культурно-історичний тип, але й звалити з себе мертву вагу третього стану. Це зовсім не значить, що "літературу творить не певна доба, а й спадщина", це зовсім не значить, що не треба брати на увагу "сили пролетаріату і його придатності викликати нові культурні здібності", — це значить, що не треба вподоблятись однобокій теорії фізіократів, які в XVIII столітті фетишизували селянство. Пролетаріат не є абстрактна категорія, а тільки конкретний класовий організм, і кілька віків хазяйнування в Західній Європі духовної культури третього культурно-історичного типу не могло не відбитись на його техніці. Елементарний дарвінізм завжди це може підтвердити. Західноєвропейський пролетаріат для заволодіння матеріальними цінностями досить підготовлений. Але не треба забувати, що якийсь пруссизм виховував найкращий європейський пролетаріат (німецький) не з часів поразки і мрій про реванш, а на протязі багатьох великих років.

Азіатський ренесанс визначається не тільки відродженням класичної освіченості, але й відродженням сильної й цільної людини, відродженням нового типу відважних конкістадорів, що за ними тоскує й європейське суспільство. Але цього не могла не розуміти буржуазія. Колись Коперник вносив у світогляд сумніви, Ньютон зв'язував світовий порядок. Сьогодні фашизм прийшов цей порядок зміцнити. І хоч цей прихід запізнілий, але це досить вдала й вчасна вилазка: темперамент фашизму не може не викликати симпатію.

Отже, всі ці передпосилки треба завжди брати до теорії залежності надбудов від економіки.

Але при чому ж тут Україна? А при тому, що азіатське відродження тісно зв'язане з більшовизмом, і при тому, що духовна культура більшовизму може яскраво виявитись тільки в молодих радянських республіках... і в першу чергу під блакитним небом південно-східної республіки комун, яка завжди була ареною горожанських сутичок і яка виховала в своїх буйних степах тип революційного конкістадора. З другого боку, наша Євразія стоїть на межі двох великих територій, двох енергій, оскільки авангардом 4-го культурно-історичного типу виступаємо ми. Колись Бухарін в своїй промові про "судьби російської інтелігенції" так говорив: "Ленін твердив, що за кілька років ми будемо вести за собою Азію. Цього ще нема, але це буде. Ми пропонуємо вам подумати про ці гігантські всесвітні масштаби. Зійдіть, будь ласка, з ідеологічної позиції, що вихваляє безграмотність сільської вчительки, і не закликає [не закликайте. — Упор.] нас до цієї темноти, а йдіть вперед по вказаній нами путі".

Те ж саме й ми говоримо нашим "чинушам". Коли вони не розуміють, що Гоміндан є фактор більш революційного значення, ніж якийсь амстердамський Інтернаціонал, то ми, очевидно, завжди будемо розмовляти на різних мовах. Звичайно, "світовий пролетаріат" мусить "стати керівником визвольних рухів національностей Сходу". Але от біда — західноєвропейський пролетаріат ведуть Макдональди й Вандервельди, що їх пролетаріат не завтра скине й у всякому разі не раніш великого пожару на Сході. "Культурні досягнення" західноєвропейського пролетаріату ми не думаємо скидати з "рахунків світової історії". Але ми знаємо, що коли Кант перекладає християнський дуалізм з мови феодальної на буржуазну, то буржуазний письменник Барбюс намагається перекласти його на мову "могильщика" буржуазії. Такі "здобутки", очевидно, прийдеться "скинути з рахунків світової історії". Наше твердження, що азіатський ренесанс протягнеться на кілька століть, зустрічають вигуками: "Ловко,

браво!", але не ловко виходить, коли наша галаслива червонохуторянська "Просвіта" ніяк не може вивести свій світогляд з рямців масштабу провінціального вчителя політграмоти. І коли вона твердить, що за десяток-два років не буде буржуазії і світ стане за "єдину пролетарську сім'ю", то ми в цьому вбачаємо не тільки казенний оптимізм, але й учуваємо нотки песимізму жидкобородого "богоискателя", який давно вже махнув рукою на всесвітню революцію і, зробившись гвинтиком бюрократичної машини, виробляє для маси золоті пілюлі заспокоєння. На його погляд, "вселюдська культура" прийде в якихось 40-х роках нашого століття. І він не хоче слухати, що для стабілізації наиюї психіки прийдеться приховати кілька віків, і тільки після цих віків ми зможемо творити "вселюдську культуру". Проте коли розуміти останню як конгломерацію, що складається з "червоного вірша" циркулярної інструкції і псевдо-марксизму, то така й дійсно прийде за якийсь десяток років.

Словом, поки що ніхто не переконав, що азіатський ренесанс в нашій концепції не відповідає справжньому марксизму. Коли, нарешті, нас питають: "Як знайти різницю у поглядах старих слов'янофілів і ваших?" — то й тут ми відповідаємо: "Для цього треба взяти якийсь том історії слов'янофільства й добре його перечитати". Коли ж і тоді наша концепція буде незрозумілою, то тут залишається тільки безпорадно махнути рукою і вдаритись у філософію "недоросля". Бо й справді: найкращий вигляд людини — це той, що його французи називають не інакше [пропуск. — Упор.].

Чим характеризується слов'янофільство? Перш за все, як говорить елементарна політграмота, — філософсько-історичною теорією національної самобутності. Але оскільки ця теорія утворювалася під впливом філософської системи напівмістичного Шеллінга й ідеалізму Гегеля, остільки її

"самобутність" була одірвана від соціально— історичних процесів й вона мусила виродитись в "мракобєсіє" Леонтьєва. Панславізм привів до "самобутнього" Сходу і ідеалістичного месіанізму. Але хіба ми говоримо про "самобутність" Азії? Справа ж іде про Маркса і принцип каузальності. Треба ж відрізняти самовар від чижика і знати, що слов'янофільство є одна з варіацій того ж таки ідеалістичного інтуїтивізму[2].

Отже, азіатський ренесанс і надалі залишається прекрасною поезією наших днів. Ми й надалі віримо й переконані, що тільки конкістадори Великого Сходу утворять четвертий культурно-історичний тип, що тільки вони виведуть людськість на шлях комуністичних революцій.

Але треба кінчати. Марксизм завжди був живою теорією, і він ніколи не цурався здорової романтики. Найлютішим своїм ворогом він вважав сухий ревізіонізм. Колись робили спроби використати марксизм для оформлений ідеології великого капіталу ("легальний марксизм"), тепер намагаються зробити з нього під прапором безграмотних фраз народницький сахарин. Ця остання спроба реакційніша за першу, бо об'єктивно — тире! — повторюємо ще раз і ще раз — грає на руку | столипінському "отрубу". В вульгарному марксизмі шукають собі підпори, з одного боку (ще раз і ще раз), безсмертний куркуль, з другого — міське міщанство. Саме тут і йде кристалізація їхнього світогляду.

Отже, очевидно, боротьба тільки починається, і коли взяти до уваги, що в українській літературі марксизм почав розгортати поки що свої дитячі крильця, що його кроки плутаються в лабіринті найскладнішої ситуації, яку знала коли історія, то з певністю можна кваліфікувати нашу боротьбу як боротьбу "не на життя, а на смерть". Від рефрену Катона Старшого — "Delenda Carthago!"(Зруйнуймо Карфаген) ми не одмовляємось, і наш соціальний фанатизм ніколи не погасне.

До зачеплених питань ще не раз доведеться повертатись, але ми знаємо, що "крапля довбе й камінь". У всякому разі, безпримірна поразка масовізму дає можливість нашій дискусії розгорнутись. Це перший плюс. Другим плюсом ми примусили суспільство хоч трохи поважати письменника (Хвиля в рахунок не йде). Третій плюс — найбільший — це той, що наша література вже відчуває вітерці доброго повітря. В ньому ми й розгорнемо свої могутні відродженські крила. Інакше і не могло бути, бо за нас життя, бо наш молодий клас — пролетаріат — упевнено сходить на історичну арену.

Почали ми свою статтю критикою спроб найти в історії відповідні аналогії до нашого сьогоднішнього руху. Систематичні провали наших супротивників в цьому сенсі ми з'ясовуємо, з одного боку, національною обмеженістю, з другого — літературною безграмотністю.

Навіть т. Коряк, який нещодавно кинув нам "рукавичку" і викликає нас на бій, — навіть він не здібний підвестися вище заяложеної схеми ("хатянство — радянство") і зробити з марксизму живу теорію. Справа в тому, що логіка соціальних процесів нашої діяльності ні в якому разі не може припустити відриву від цих процесів пролетарських ідеологічних надбудов. Всяка спроба в цьому сенсі обов'язково несе за собою невдачу. В часи військового комунізму пролетарське мистецтво не тільки могло, але й повинно було обособ-лятись. Тепер, в час органічного будівництва, коли пролетаріат іде в союзі з дрібною буржуазією і вкупі з нею простує до соціалізму, тепер всяке обособлення логічно веде до самогубства фізичного чи морального, все одно. Володимир Коряк весь час намагається стати осторонь, зайняти позиції, так би мовити, третьої особи, [стати], так би мовити, "чистим" марксистом і дивитися на життя зі свого мудрого "висока". Він не симпатизував ані плужанській просвітянщині, ані "ха-тянщині ВАПЛІТЕ". Але такої позиції життя не терпить, і наш колишній вчитель відчув,

що його особиста трагедія логічно мусить стати за один із епізодів того соціального фарсу, який ще й досі розігрують наші ультраліві комуністи. Внаслідок такого розв'язання особистої трагедії маємо вступ т. Коряка до складу співробітників плужанського органу. І хоч скільки б колишній вчитель "паплюжив" містечковий масовізм "Плуга", хоч які б він будував химерні ілюзії щодо своєї чистої безсторонності, — Пилиценко завжди з охотою буде друкувати його, завжди буде виставляти його за докладчика на своїх "маломістечково-просві-тянських" з'їздах. Дядько прекрасно розуміє, що в особі Коряка він придбав собі вірного, хоч, можливо, й химерного союзника. Словом, життя, примусивши нашого колишнього вчителя вийти з ілюзорного стану безстрашності, ще раз підтвердило наше припущення неможливості нашого відриву від живих соціальних процесів. Т. Коряк мусив стати на бік чи то тих сил, які гуртуються навколо Вільної Академії, чи то тих. які визначаються "маломістечковим просвітянством". І він став. І прекрасно зробив. Краще бути безперспективним і об'єктивно реакційним плужанином, ніж сидіти десь на морально спустошених левадах своїх розбитих ідеалів. Що не говори — а плужанізм своїм ясно окремленим дрібнобуржуазним світоглядом являється тією тичкою на історичному роздоріжжі, що завжди буде попереджати і одганяти від себе молодь. Отже, силою залізних законів історії наші ідеологічні надбудови вливаються в загальне річище української громадської думки. Але, забравшись в чужий монастир, вони, ці надбудови, мусять забути про свій "устав". Коли українська громадська думка розвивалась по лінії "хатянства" і "радянства", то й мільйони Хвильових не зможуть звернути її з цього шляху. Нам залишається тільки вибирати більш вигідну позицію і оволодіти одним з цих процесів. На цей шлях і пішли всі пролетарські письменники. Іншими словами, коли ми "хатяни", то той, хто не з нами, обов'язково попадає в лабети просвітянства. Що таке останнє, — всі, здається, знають. Але що таке "хатяни", це й досі "загадка". Коли ми всяку спробу

притягти до нас "хатянство" як "хатянство" завжди відкидаємо, то не тому, що ми не хочемо вбачати в ньому одного з своїх попередників, а тому, що наші опоненти не здібні поставити "хатянство" в план ретроспекції. Ми вже говорили — "хатянство" не тому прийшло до "європейського фрака", що воно ставило останній за свій ідеал, а тому, що тодішня соціально-економічна ситуація не відповідала "хатянським" "гаслам". Бо що таке "хатянство"? Чи не було воно потенціальним західництвом? Отже, в цьому сенсі ми дійсно вбачаємо в ньому свого предка. Коли ви здорову красиву людину називаєте мавпою — вона, очевидно, не повірить вам і буде вас вважати принаймі за дурня. Але зовсім не значить, що ця людина, коли вона має більш-менш широкий світогляд, не добачає в цій же мавпі свого попередника.

Отже, ми, азіатські конкістадори, є, хоч як це й дивно, перш за все "західники". І протиставляємо себе, з одного боку, "енкам", а з другого — "європейкам". Діалектика навчила нас нести світло з Азії, орієнтуючись на грандіозні досягнення Європи минулого. Іншого путі, на наш погляд, нема для пролетарського мистецтва. Тільки установка на "західництво" передає нам командні висоти. Волею історії ми перешиковуємось в інший план, але з такою ж непохитною вірою в здійснення своїх ідеалів, що їх ми мали, випускаючи літературний універсал 21-го року. Коли брати історичні аналогії, то наш час відповідає двом історичним моментам: XVIII віку в німецькій літературі і XIX — в російській. Це епоха "Sturm und Drang'у", епоха "бурі й натиску". Росіяни 40-50-х років, здається, не називали свій час цим терміном. Але західники — Бєлінські, Грановські, Герцени, — по суті, теж були творцями золотого віку своєї національної літератури.

Колись тов. Сталін говорив, що "само собою розуміється, нація, як всяке історичне явище, має свою історію: початок і

кінець". В XVIII віці Німеччина, а в XIX —Росія проходили серединний етап своєї національної трансформації.

Українське мистецтво теж підходить до свого золотого віку. Починається період "бурі й натиску". Друга половина німецького XVII віку, що йшла за 30-літньою війною, характеризується інтелектуальним і політичним занепадом. В першій половині XVIII [ст.] починається рух, і в тому ж віці Німеччина дає Лессінга, Гете, Шіллера. Ще до автора "Лаокоона" в німецькій літературі був рух проти французької поезії і просвітительства. Це був рух, як відомо, не проти Франції, а проти художніх смаків французького двора. Класичний період німецького мистецтва рішуче розв'язав це питання "Стражданнями молодого Вертера" і "Розбійниками". Це зовсім не значить, що тодішня молодь була націоналістично настроєною, навпаки, Гете і Шіллер, як відомо, були космополітами. Навіть рішучий момент боротьби з французоманією тісно зв'язує Лессінга з Дідро. Але першоджерелом була все-таки Англія — Європа для тодішньої Німеччини. Але все-таки надходив золотий вік, — і Гете пішов до Шекспіра. Це зовсім не підходило [зашкодило] німецьким класикам згадати Марціала й піднести "Ксенії" рідному філістерству. Україна теж пережила свою війну з царатом і вийшла з неї до певної міри спустошеною. Але вже в минулому столітті починається непоборний національний рух. Культурний занепад вів нас до тих обмежених соціально-побутових можливостей, що їх ми маємо сьогодні.

Але національне відродження робить чудеса, і нація прискореним темпом відходить до свого золотого віку. "М'ятежні генії" (термін, що ним охрестили себе поети епохи "Штурму унд Дрангу") повторюються сьогодні в українській літературі. Раніш, ніж почати фундаментальну творчість, "м'ятежні генії", як відомо, кинулись в бій. Багато з них не витримало такого безпримірного горіння, частина з них

збожеволіла, але натомість з гуртка страсбургських "м'ятежників" вийшов Гете. Наша епоха теж страждає на гігантомахію, але ця гігантомахія не що інше, як гігантомахія "бурі й натиску". Історична місія "м'ятежних геніїв" зводилась, як відомо, до того, щоб розчистити атмосферу, скинути традиції, найти самостійний шлях для розвитку німецької літератури. Ті ж самі завдання і ми беремо на себе. "Штурм унд Дранг" звертався до Оссіана, Гомера, Шекспіра, ми теж провіряємо свої можливості на античній культурі і Ренесансі. Це зовсім не значить, що ми когось хочемо рабськи наслідувати. Ми тільки даємо своїм вбогим опонентам ще один козир в руки, але козир більш певний. "Штурм унд Дранг" був, як відомо, продовженням французького раціоналізму і його освободительних ідей, але він був також повстанням проти раціоналістичного догматизму. М'ятеж продовжує російський більшовизм, але повстаємо проти псевдомарксистського вульгаризму. Тоді був час не зовсім ясного протесту, — наші горизонти теж тільки-но виясняються.

Така от наша історична аналогія і спеціально для тих, хто їх полюбляє. Нічого блукати в "пантагрюелізмах" —"дайош" "бурю й натиск". Наша епоха все-таки залишається великою епохою ренесансу, що розчиняє двері тому весняному повітрю, яке легеньким і радісним вітерцем біжить з Азії.

Наше відродження йде під прапором пролетарських революцій і кожним своїм нервом спрямовано туди, де маячать і горять під осіннім димком прекрасні "озера загірної комуни". Ми вже все маємо — і буйні фарби Петрицького, і конструктивну чіткість Мелера, і прекрасні звуки Вериківського, і незрівнянну поезію Тичини, Рильського, і надзвичайного Курбаса, і.., і.., і... Але ми ще не маємо відповідної культурної атмосфери. Ми знаємо, що основа всього — це Дніпробуд. Але не виросте дуб без сонця. Безпокійний Байрон не будував Лондона, але й навіть він,

"могильщик" третього стану, був великим громадянином і вмів запалити до творчості своє суспільство. І це ми знаємо. Ми віримо, що гряде і наш геніальний неспокійний громадянин. Його викликаємо ми своїми нервами, своєю непоборною волею.

Отже, підводиться прекрасне сонце відродження, і ми тиснемо руку тобі, невідомий товаришу. Ми підемо з тобою по наших спустошених городах і селах з багряним прапором і вийдемо на той великий тракт, що по ньому йдуть народи до далекого, але безсумнівного комуністичного суспільства.